

Забутий український віршописець XVII віку.

Написав **Др. І. Франко.**

I.

В р. 1612 вийшла в Євю маленька книжечка пз. „*Діоптра Ільбо Зєрцло, ѡ̄ выражєє животà люд'ского на томъ свѣтє*“, перекладена, як твердить Каратаєв (Описаніє славяно-руськихъ книгъ, I, 321), з грецької і латинської мови єродияконом Віталієм. Книжочка, видно, вийшла в пору і потрафилà до смаку публіки, коли в тїм самїм віці видержала ще кілька видань. І так друге виданє вийшло в Євю і Вільні в 1642 році, третє в Кутейні 1661. Всї ті виданя, як твердить Каратаєв, мали формат 12-ки. Я. Головацкій у своїм „Дополненію къ Очерку славяно-русской бібліографіи Ундольскаго“ стор. 22 наводить якесь виданє з 1640 року, якого екземпляр був у него, та з звичайною у него прецизією подає рік виданя 1640, а зараз же додає, що книга не має титулової карти. Формат книги — 4-ка. Каратаєв, видно, не високо цїнив бібліографічну докладність Головацкаго, коли в своїм „Описаніи“ не вважав потрібним навіть згадати про се виданє, хоча повинен був се зробити вже хоч би з уваги на те, що Головацкій виразно зазначив, що має сю книгу в своїх руках. Може бути зрештою, що Каратаєв зробив се для того, що мав під руками повне виданє Діоптри в 4-ку, пізнійше від 1652 р. (до якого дотягнуто його „Описаніє“). Таке виданє в 4-ку мав і я під рукою, визичивши його від львівського антикварія Ігля в 1895 р. і зробив був його бібліографічний опис, та на жаль, перша картка сего опису десь загубила ся і я можу подати з него

тільки повний титул сего видання, що був на першій пагінованій стороні (перед нею на кількох непагінованих сторонах був загальний титул книги і передмова, здасть ся, Йоіля Труцевича, та сама, що є й у виданю 1651 р., а також „Каталогъ или оуказаніе главамъ перкои Діоптры. иже естъ въ презрѣнній сѣтѣ мира“. Титул Діоптри в сьому виданю ось який: „Діоптра сирѣчь зерцало или извѣраженіе извѣстное живота члѣкаго в мирѣ. Ѣ многихъ стѣхъ вѣственныхъ писаній и Ѣческихъ догмат составленнаа, з грецкого на Словенскій языкъ вѣчнаа памяти годнымъ Щцемъ Виталіемъ Ігѣменомъ в Двѣнкѣ прѣложена и написана“. Сей титул дає нам дві, хоч невеличкі відомости про автора книги, о. Віталія: в 1612 році він був ще еромонахом, а в часі публікації сего видання був уже покійником і вмер ігуменом дубенського монастиря.

Діоптра о. Віталія цікава для нас не з одного погляду. Одно те, що єї грецький оригінал доси незвісний. У візантійській літературі було кілька книжок під таким титулом, та однінока друкована (тільки в латинськiм перекладі) Діоптра Филипа Солітарія (ум. коло 1118) очевидно не є та сама, що Віталієва, бо Филипова Діоптра є діяльою, а Віталієва має форму „поученій“.

Зрештою Филипова Діоптра буга також перекладена на церковно-словянську мову, і то далеко давнiйше від часу, коли жив о. Віталій. Архімандрит Леонід в своїм описі рукописів гр. Уварова подає про неї, мабуть ідучи до дослідями Горського і Невоструєва, що вона була написана по грецьки в 1095 році Филипом пустинником для смоленського черця Каленика (значить, для Русина?) і що найдавніший рукопис церковно-словянського перекладу, що є в бібліотеці Чудового монастиря в Москві, походить із р. 1306 (див. Архимандритъ Леонидъ, Систематическое описаніе славяно-россійскихъ рукописей собранія графа А. С. Уварова, Москва 1894, ч. IV, стор. 102). Сей учений на иньшiм місці підносить виразно, що Филипова Діоптра — зовсім иньший твір від Віталієвої (Арх. Леонидъ, ор. cit. ч. I, 523). Про Филипову Діоптру дивись надто Калайдовичъ, Іоаннъ экзархъ Болгарскій, 95. Церковно-словянський переклад сеї Діоптри не був друкований, та про те був вельми популярний особливо в північній Росіі; про се свідчить багато рукописів сего твору, які доховали ся до нашого часу. І так в Синодальній бібліотеці в Петербурзі є два списки, мабуть із XVI віку (Горскій и Невоструевъ, Опи-

саніе рукописей Синодальной бібліотеки, ч. 170 и 171); в бібліотеці Архангельської дух. семінарії два списки з XVI—XVII в. (А. Е. Викторовъ, Описи рукописныхъ собраній въ книгохранилищахъ сѣверной Россіи, С. Петербургъ, 1890, стор. 20); в бібліотеці Сійського монастиря є два списки з XVI в. (А. Е. Викторовъ, ор. cit. 78); в бібліотеці Олександро-Свирського монастиря один список з XVI в. (тамже, 181); в бібліотеці Нілової столбенської пустині один список з кінця XVII в. (тамже, 204); в бібліотеці Флорищевої пустині один список з XVI в. (тамже, 234); в збірці рукописів Ундольського два списки з XVII в. (див. Славяно-русскія рукописи В. М. Ундольського, Москва 1870, стор. 175). Та найбагатша збірка рукописів Филипової Діоптри є між рукописами гр. Уварова. Бачимо там один із найстарших списків, що має дату 1426 р., ще один список з кінця XV в., два списки з XVI в., три з XVII і один з XVIII в. (Арх. Леонидъ, ор. cit. I, 523—525 і IV 102). Ця книга має побічний титул: „Плачеве и рыданія инока грѣшна и странна, имиже спираше ся къ души своей“; надто у всіх списках є передмова візантійського писателя Михайла Пселла і „Стиси Константина нѣкогого Ивеста о книзѣ глаголемѣй Діоптра“. Нічого сего в Віталієвій Діоптрі нема.

Зрештою й Віталієва Діоптра крім кількох видань була нераз переписувана. Відпис з друкованого екземпляра є в бібліотеці Петрозаводського архиерейського дому (А. Е. Викторовъ, ор. cit. 303); два відписи, зроблені з видання 1642 р., є в бібліотеці Уварова (Арх. Леонидъ, ор. cit. I, 519).

Певна річ, змістом і напрямом обі ті книги багато де в чому подібні, хоча Филипова Діоптра, здається, призначена виключно для монахів, отже має й зміст тіснійший, виключно аскетичний; натомість Віталієва Діоптра, особливо в другій частині, обіймає ширший обсяг людського життя, обертається не тільки до монахів, а й до сьвіцьких людей. Менше важною мусимо вважати різницю літературної форми обох творів: Филипова Діоптра, як подає Крумбахер (*Byzantinische Literaturgeschichte*, 1 Ausg. 356), була написана віршами, коли тимчасом Віталієва написана прозою і має тільки віршовані вставки. Та не треба забувати, що й Филипові вірші у нас були перекладені на церковно-словянську прозу.

За те Віталієві вірші цікавіші для нас і на них я хотів би звернути увагу істориків нашої літератури. Певна річ, вони не виявляють у їх авторі поетичного таланту ані оригінальності,

не підіймають ся ніде понад рівень шаблянової аскетичної моралізації, та про те не слід совсім забувати про них як про одну з найдавніших (перед 1612 роком!) проб українського віршованя, а надто як пробу висказуваня в короткій віршовій формі певних моральних правил, житєвих обсервацій або упімнень, як пробу і номів, того, що Німці називають Spruchdichtung. В польській літературі XVI і початку XVII віку деякі найвиднійші поети, як Рей, Ян Кохановський, Семп Шаржинський і иньші, любували ся в таких складанях і не диво, коли ми в віршах о. Віталія подибуємо деякі відгомони тих польських „Fraszek“. Не здивує нас і те, коли в тих моральних віршах о. Віталія знайдемо також відгомони нашої народньої мудрости; наші писателі XVI—XVII віку стояли ще так—близько народа, що народні приповідки в писанях Вишенського, Копистенського, Потія і иньших трапляють ся досить часто.

Подаючи тут вибірку віршів о. Віталія зазначую з гори, що даю їх не в таким порядку, як вони стоять розсипані в текстї Діоптри, а в таким, як вони по моїй думці складають ся льотічно, коли розглядати їх окремо від прозового тексту. Що до самої Діоптри зазначу ще, що вона ділиться на три часті, з котрих кожда має 40 глав. Часть перша має титул: „О презрѣннї мира“, часть друга „О нравѣхъ мира“, а третя „Яко подобаєть презрѣвшимъ суету мира сего достойно работати Іс. Христу“. Цитуючи дальше вірші я означую часть римською, а главу арабською цифрою. Завважимо ще, що третя часть майже не має віршованих вставок.

II.

Основою чесного житя в дуї Діоптри є надія на Бога:

Хощеши ли имѣти крѣпко чаяніе,
 На Господа возлагай все упованіе:
 Той бо есть вѣрный, своихъ другъ не забываетъ,
 Иже яко зѣвницу ока соблюдаетъ (II, 5).

Цікавий тут зворот „соблюдати яко зѣвницу ока“, що зберіг ся доси в великоруській приповідці „беречь какъ зеницу ока“. Чи він походить із уст народа, чи взятий із яких церковних писань, не беру ся рішати. В святім Письмі його, здаєть ся, в тій формі нема. Ту саму думку висказує автор більше прозаічно:

Тебѣ же довлѣетъ къ Богу приступити
 И всю надежду свою на негъ возложить (II, 13).

Вся людська діяльність повинна мати основу і мету своєю в Бозі:

Донлеже, пришелче, въ семъ поживеше тѣлѣ,
Да будетъ вина, конецъ Богъ во всякомъ дѣлѣ (II, 29).

Як звiсно, ся думка була предметом завзятих спорiв мiж католиками i прeстантами. Лютер i його прихильники вiдкидали оправданє через добрi дiла а стояли на тiм, що сама „правдива вiра“ вистарчає до спасеня, а вiден протестантськi мiстики, як ось Яков Беме i пiзнiйшi Гернгутери, вивели думку, що правдива вiра, правдива близькiсть до Бога осьвячує всякi дiла людськi, отже й такi, що иньшим аскетам видавали ся грiшними („weltliche Freude in Gott“). Та о. Вiталiй в сьому питаню стоить на основi православної вiри, що, як звiсно, для таких сьвiтських вибрикiв робить далеко меньше концесий, нiж католицизм, не говорячи вже про протестантизм. Вiн в кiлькох вiршах ясно зазначає, що жите чоловiка, а головно жите православного монаха, отже й усе його дiланє, вважає не чим, як тилько ненастанною службою Богу.

Аще хочешъ во ставѣ безконечной жити,
Потщи ся Ісусъ Христу угодно служити (II, 6).

В дуї евангельської притчі про доброго пастуха він мовить далі:

Христу работай, иже своя овца знаетъ,
На паствахъ пасый своей славы упитаетъ (II, 7).

З того погляду праведне жите являєть ся втекою з пустині до обiцяного, щасливого краю:

Бѣжи, бѣжи во землю обѣтованную,
Святымъ, прежде миръ не бѣ, уготовивную,
Да ся ко приставищу прійти сподобиши,
Идеже Христосъ, его благъ ся насладиши (II, 8).

І знов в дуї евангельських слiв автор малює жите праведного чоловiка як ношенє ярма Христового. Кождий праведний мусить бажати сего ярма:

Аще ся хочеши со Христомъ веселити,
Вожделѣй иго его благое носити (II, 12).

Се ярмо, по словам Христовим, легке, далеко лекше вiд того, яке накладає сьвiт на своїх прислужникiв:

О якоже лучше есть Христу работати,
 И с нимъ во обителехъ горныхъ царствовать,
 Нежели ради мирской лютой работы
 Понести гладъ и туе изливати поты.
 Ты чужими бѣдами тѣмже наслади ся
 И жестокаго ига мирскаго храни ся.
 Благое иго носи Христова любезнѣ
 Выну яко увясло¹⁾ драго безбезднѣ (II, 10).

Се ярмо не чинить чоловіка лїнвивим, а противно :

Время Господня ига не творить лѣнива —
 О спасенїи, выну бодрa и тщалива (II, 12).

Та про те треба й власного зусиля, щоби нести його, треба праці, треба зректись вигоди і достатків.

Отвержи убо сонъ всякъ и нераденїе,
 Возлюби святыхъ путь, трудъ, нагость и бденїе (II, 9).

Не без поетичної плястики супротивить автор праведне, аскетичне жите сьвітовому, розкішному: неподїбне одно до одного, як Вавилон в значїню Апокаліпсїса св. Івана, город роскоші, розпусти і зопсутя, і Сїон, город небесний.

Вавилонъ сей не пришелъ еси населяти,
 О изгнанниче, но со плачемъ поминати
 Небеснаго Сїона, в немже обитаетъ
 Отець нашъ и во свой тя покой призываетъ (II, 15).

Від сего сьвітового зопсутя, від сеї Содоми треба тїкати праведному чоловікови, так як Лот тїкав з бїблїйної Содоми.

Не прилагай ся, брате, несмысленнымъ скотомъ,
 Бѣжи клятвы вѣчної мирской со Лотомъ!
 Ниже сердцемъ и лицемъ воспятъ обращай ся,
 И на высотѣ горней в тишинѣ спасай ся (II, 27).

Пригадаю, що й Іван Вишенський у своїх посланнях любив прирівнювати монастирське жите до Сигора — тої гори, куди після бїблїйного оповіданя схоронив ся Лот підчас пожару Содоми. І далї йде у нашого автора довгенький ряд афоризмів і упіменень, де викладаєть ся про марнїсть, непостїйнїсть і зрадливїсть сьвіта і його роскошів і проповїдуєть ся погорда до него.

¹⁾ На маргінесї пояснено: Клейнотъ.

Нижє кто Христу любезный бываетъ,
 Развѣ сей, иже миръ презираетъ.
 Никтоже можетъ Бога любити,
 Аще себе, миръ не хочетъ презрѣти (I, 1).

Автор обертаєть ся до монахів з зизивом :

По семъ, любимиче мой, познаеши,
 Аще любовь свою къ Богу стяжаеши,
 Ёгда прежде мира ся отречеши
 И въ слѣдъ Христовъ день и ноцъ течеши.
 Тѣмже елико Бога возлюбиши,
 Толико вся земленая презриши.
 Не хочетъ Богъ имѣти раздвоєно
 В насъ сердце наше, ниже раздѣлено,
 Но цѣло всегда хочетъ съдержати.
 Тѣмже не достоинъ намъ погубляти
 Преблагаго сокровища толика.
 Презираемъ подъ солнцемъ вся елика
 Суть прелестна, духа утѣшеніе
 Получимъ и житія съвершеніе (I, 1).

Свѣт обдурює чловѣка :

Многая миръ всѣмъ щедро общаєть,
 И обѣты своя не исполняєть (II, 1).

Найлїпше не бачити і не слухати його приман :

Не вѣждъ мира, но смѣжи своя очеса!
 Ёгда глаголетъ что, затвориши ушеса!
 Той бо зракомъ и гласомъ своимъ прелщаєть
 И скоро во дно адово отсылаєть (II, 1).

Хто не хоче зазнати горя, нехай вистерїгаєть ся свѣта :

Хотяй смертныхъ бѣдъ не познати,
 Тщи ся лестій мірскихъ бѣжати (II, 3).

Свѣт фальшивий; те що нам видаєть ся гарним, є зопсоване, гниле :

Коль праведно нарицаєтся сей миръ
 Въ божественномъ писанїи лицемѣръ!
 Іже вѣвѣду красоту намъ являєть,
 Внутрь же уду суету съкрываєть (I, 4).

Тїлько діти можуть дати себе обдурити такими блискучками,
 і автор напоминає своїх читачів :

Тѣмъ не дѣти умошь, братіє, бывайте,
 И суетїемъ ся симъ не прелщайте (II, 2).

Не зри на настоящую красоту,
Но на нескончаемую нелѣпоту! (I, 5).

В світі панує не тільки марність в сфері тіла, але також озлобленє в сфері духовій:

Потщимся убо Бога бояти
И его воли святой угадати.
Ибо все въ мирѣ тщетно любленіе,
Суета и духа озлобленіе (I, 8).

Хоч і як легко було авторови з сеї теми перейти на звичайну у тогочасних моралістів тему пекельних кар і мук, та він сего не зробив, хоча прозовий текет Діоптри давав йому до того чимало нагоди. Та о. Віталій здержав ся від сего; його фантазія мабуть не любила ся в страшних картинах пекольної муки і він тільки раз натякає на неї зовсім загально, протиставляючи короткі житеві радощі вічним мукам за гробом:

Прекралко естъ веселящее,
Но (увы!) вѣчно мучающее (II, 5).

Він волить пригадувати своїм читачам ті обовязки — праці, поздержливости і пильности, які накладає на них праведне жите:

Любимиче, къ Богу обрати ся,
Оставивши суетства, потруди ся
Ѣму токмо усердно угадати
И прилѣжно въ виноградѣ дѣлати,
Отвращая отъ вѣстей ушеса
И отъ суетъ мирскихъ своя очеса (I, 7).

І він кінчить другу часть Діоптри віршом, де образ Христа, що всіх закликає до себе, всім відчиняє райські ворота, не позбавлений поетичного тепла:

Понеже ты любовне Христось призываетъ
И райская усердно врата отверзаетъ,
Оставляше противныя вся помышленія,
Благи твори пути и своя мышленія.
Не пристращай ся сѣни благъ живота сего,
Но вся купно презирай, елика суть его.
За сіе небесныхъ благъ да ся не лишиши,
Ихже во грядущую живнь ся насладиши.
Якъ на пути, въ нынѣшнемъ пребывай животѣ,
Да со Христомъ будеша въ вѣчной красотѣ.
Ѣмуже подобаесть честь, вѣчная слава
Со Отцемъ же и Духомъ святымъ и держава (II, 40).

III.

Та крім сих віршів, що їх головню можна приложити до монахів і аскетів, є у о. Віталія ще ряд іномів ширшого, загально-людського змісту, хоч і ті, розумієть ся, мають релігійну закраску. Вічні теми морального порядку — відносини до рівних собі, до висших і до низших, до ворогів і приятелів, до злих і добрих, до людських провин, до життя і смерти знаходять впряз і в тих іномах. Певна річ, о. Віталій не вміє своїм думкам дати закінченої, кришталювої форми, яку вони мають у ліпших народніх приповідках або в творах чільних писателів, та про те він висловляє погляди здорові а іноді такі, яких ми й не ждали би в устах скромного монаха. Зазначу тут ще раз, я не маю спромоги сконстатувати, на скільки Віталієві вірші оригінальні, а на скільки їх треба вважати позиченими чи може навіть перекладеними — і з відки. Та міні здаєть ся, що дещо свого, оригінального, українського о. Віталій таки в них вложив і що ми маємо деяке право вважати їх його духовним добром і виказані в них погляди вважати його поглядами. Особливо в тих віршах, що своїм змістом виходять поза рамки монастирського „назиданія“, ми частенько чуємо хоч далекий відгомін тих суспільних та політичних порядків, серед яких жив автор, тої боротьби українсько-руського народу за свою віру і національність, яка вела ся тоді. І так о. Віталій кілька разів показує пальцем на одну з фатальних хиб польської і української вдачі — охоту до старшинування, до проводу, а нехить до послуху, до підпорядкованя своєї волі інтересам загалу. Автор пригадує таким людям одвічальність, яку вони беруть на себе стаючи на чільнім місці:

Веліе буйство старфйшинства желати,
На немже слово о душахъ воздати (I, 13).

І він напоминає читача:

Тъмже отъ суетъ ся въздержи
И отъ сердца отвержи
Чести похотеніе,
Возлюби смиреніе (I, 13).

Сьвітові почести кінчать ся в найліпшій разі в хвилі смерти чоловіка, а що по них лишаєть ся?

Єгдаже смерть приходигъ
И отъ мира изводитъ,

Зри, яко суть всѣ чести,
 Увы, мировы мести,
 Яже здѣ исчезають,
 Пользы не оставляють
 И пакость налагають (I, 13).

Інтересна глава 17 першої часті: „О суетін благородія праотческаго, т. е. шляхетства“, в котрій між иньшим читаємо: „Аще хочеш видѣти печати (на марі. гербы) своя, отверзи гробища. Что ползуютъ великія написы? доколѣ оружія и презъящная и ветхая? Ибо аще и вся куты дому твоего исполнены будутъ твоихъ древнихъ печатій, обаче—едина—есть добродѣтель — истинное благородство. Благоволю, да будетъ ти отецъ Терситей, иже человекъ бѣ худороденъ, токмо ты буди Ахилей благороденъ, нежели да будеши ты Терситей, а отецъ твой бѣ Ахилей“. Певна річ, в головній основі ті слова — перекладені; византийський ритор хотів тут блиснути своїм знанєм Гомерових героїв (при нагоді: чи не у-перве тут у нашій літературі названо знамениті персонажі Іліяди?), та все таки в словах про шляхетські герби і шляхетську гордість є живе чує, а може й деяке ретушованє грецького оригіналу рукою чоловіка, що знав з близька ті характерні польські прикмети. В Нагуєвичах я чув від селян оповіданє, що його можна вважати переробкою отсего упізнєня на мову більше близьких і зрозумілих народови понятъ. Був раз оди свинопас і мав сина. Сей якимось способом дістав ся до шкіль, учив ся дуже добре і вийшов на біскупа. Коли раз у гостині пани почали сміятися з него, що він — син свинопаса, він відповів: „То не встид, що з свинопаса біскуп, але то був би встид, як би був з біскупа свинопас“.

Або чи не натякає на гіпокрізію польського правління отсей не зовсім зрештою ясний двостих:

Начала марека тцеты покрывають,
 Яже ковчины по семъ отверзають (I, 5).

Зрештою треба сказати, що о. Віталій у своїх віршах далекий від усякої полемічної тенденції, висказує свої думки в найзагальнійшій формі і ми можемо тільки в доборі їх, тільки в тім, що він уважав потрібним подати своїму читачеві в досаднійшій, віршованій формі, догадувати ся його сімпатій або антипатій. Такі догадки завсїгди хиткі і непевні, а тут вони ще тим менше варті, що ми не маємо ніякісіньких відомостей про авторове житє ані не знаємо жерел, з яких він черпав пишучи

свою книжку. Для того ми, не вдаючи ся в дальші догади, підемо далі констатуючи тільки факти і явища, на які відкли-каєть ся автор у своїх віршах.

Як монаха його дивує охота сьвітських людей — тратити своє жите на послугах у панів, у таких же людей:

Велія бо тщета жизнь погубляти
И челоуѣкомъ смертнымъ угождати.
Тѣмъ поминай святыхъ званія,
А оставъ вся здешняя желанія,
Любовь мирскую нивочтоже вмѣни
И жизнь сію на лучшую измѣни (I, 4).

Та найбільше обурює його гордість панів, тих „кумирів істуканних“, що в безсоромній писі робили себе рівними бо-гам. В 3 главі першої часті, що має заголовок „Будите по-добниця Ісус Христови яко чада возлюбленная“ в'яснено, що значить бути подібним Богу в євангельській душі, та після сего о. Віталій різко підносить голос против тих, що розуміють ті слова в иньшій, диявольській душі:

О велія излишества и срама!
Что прочее реку? Народъ безъ брама (!?)
Или кумиръ въ мирѣ истуканный,
Паче червъ земленный окаянный,
Тольма щитится на земли възносити
И Спасу не хочется угодити! (I, 3).

Різко осуджує наш мораліст також лихварство і хабар-ництво:

Лихоимца нищии всегда проклинають,
И смерти его свои ближнии желаютъ.
Аще впадетъ въ нѣкое васнѣ прегрѣшеніе,
Сей злославетъ приємлетъ отъ всѣхъ хуленіе.
Щедраго же всѣ куино блага нарицають
И отъ клеветущихъ золь его защищаютъ.
Многа отъ всѣхъ приємлетъ сей похваления,
Научивый ся нищимъ благодаренія,
Сего лѣтъ есть на земли всегда ублажати
Нищихъ любяща отъ благъ своихъ ущедрати (II, 37).

І він ще раз обертаєть ся до читача з упімененем:

Отвержи убо, брате, лихоиманіе
И за вѣчное буди щедръ воздаяніе! (II, 37).

Перша умова щасливого житя — чистота.

Хотяй узрѣти Бога ясно,
Сохрани чистоту опасно! (II, 38).

Хто живе нечесно, хто заплямдений поганими поступками,
той не може й иньших навчати, бо всі згордують його наукою:

Ихже житіє презирається,
Тѣлъ ученіє попирається (I, 13).

Глибока і гуманна думка, що знайшла собі вираз і в на-
шій народній приповідці:

Як піп людей картає
А сам не так поступає.

Або й отся приказка чи не доторкаєть ся одної з най-
гірших, характерних хиб нашої народньої вдачі:

Выну многая начинаеши,
Никогдаже совершаеши (III, 33).

Пригадайте, якими яркими колірами, з якою тонкою іронією
змальована була нераз ся наша хиба в новій українській літе-
ратурі! Інтересна є й отся приказка:

Яже премудръ творить въ начинаніи,
Безуменъ сія творить въ скончаніи.
Премудраго есть предѣ размышляти,
Буя же „не надѣяхся“ глаголати (I, 8).

Інтересна вона тим, що єї останній вірш майже дословно
передає звисний афоризм Яна Кохановського:

„Niespodziewałem się tego“ —
Słowo jest człeka głupiego.

Може пошукавши удалось би віднайти й більше подібних
ремінісценцій у нашого автора, та я лишаю сю справу на боці,
щоби подати ще решту іномів.

Тема відносин чоловіка до ворогів порушена у о. Віталія
кілька разів і з ріжних боків, хоча в такій загальній формі,
що ми не можемо знати, чи є тут відгомін якихсь його власних
сумних досвідів, чи того положення, серед якого була тодішня
православна Русь, чи може по prostu передача загально-люд-
ських думок на сю тему.

Житіє есть не удобъ зѣло
Посредѣ лукавыхъ цѣло (II, 27) —

зітхає він, та супроти переслідування ворогів він бачить одну раду — терпіне і покору.

Блико, брате, будеш смиреннѣйшій,
Толико будеш Богу пріятнѣйшій (II, 35).

Чим більше тебе мучать вороги, тим терпливѣйше переноси ті муки:

Аще врагъ успѣваетъ въ твоємъ гоненіи,
И ты успѣвай, брате, въ своемъ терпеніи (II, 22).

Зневѣра в те, щоб можна було якось побороти того ворога, доходить у о. Віталія до того, що він, як правдивий християнський аскет, бачить у переслідуванях якесь добро, що його треба любити:

Хочеш ли, о брате, спасенія,
Бѣжи мира и люби гоненія (II, 22).

Та про те о. Віталій, хоч християнин і монах, супроти ворогів не кермуєть ся надмірним сантіменталізмом.

Брате, словесемъ врага не вѣруй своего,
Дондеже преїдетъ скорый бѣгъ житія твоего! (II, 4).

Ворогом не треба гордувати, бо він хитрий і готов зані-вечити чоловіка тоді, коли сей не надієть ся:

Ащеже кто своего врага презираетъ,
Удобъ отъ него лестю убіенъ бываетъ (II, 26).

З лихим чоловіком не дружи ніколи, але з добрими слід дружити:

Другъ чловѣкомъ злонравнымъ нѣкогдаже бывай,
Но со други в житіи благими пребывай,
Отъ нихже ползу многу можеш пріяти
И въ небесномъ отчествѣ вѣчне ликовати (II, 28).

По його приятелях найлекше пізнати чоловіка:

Таковъ чловѣкъ отъ многихъ быти ся вмѣняетъ,
Каковъ естъ сей, емуже онъ другъ ся ставаєтъ.
Аще хочеш, брате, чловѣка познати,
Совѣтую ти его дружеству внимати.
Всяко бо животное навиче любити
Себѣ подобное, с нимъ хочетъ ся дружити (II, 27).

Так само, як тему некольних мук, трактує о. Віталій дуже побіжно в своїх іномах тему покути за гріхи. Раз тільки

він торкає її і то способом, котрий певно характеризує його добродушну, м'яжку вдачу. Для сего він користується ся євангельською притчею про блудного сина, тай то підносить у ній головню один момент — невичерпану батьківську любов:

Теци, о блудный сыну, ко отцу своему,
 Радуеть бо ся зъло тебѣ пришедшему.
 У отца истинное есть наслаждение
 И всѣхъ совершенное благъ утѣшение (II, 26).

Смерть для о. Віталія не страшна. Протівно, думка про неї, се для чесного чоловіка найкращий компас у житю:

Удобъ всяческая презираеть,
 Иже вся дни сіе поминаеть,
 Яко скорѣе имать умрѣти
 И вся оставше въ земли истлѣти (II, 30).

Щасливий той, хто дожидаючи смерти кожного дня заповнює своє жите добримми ділами:

Блаженъ, иже ся выну в смерти поучаеть
 И тоя в мирѣ всюду по вся часы чаеть.
 Утро помышляется въ вечеръ не жити,
 И паки в вечеръ, кому утрее не быти.
 Блаженъ, иже на суетное не упова,
 Но на исходъ благая дѣла уготова.
 Сего злополученъе никоеже срящеть,
 Егда смерть свирѣпная готова обрящеть.
 Блаженъ, иже ся таковъ быти понуждаеть,
 Яков ся во смертный часъ обрѣсти желяеть.
 Сей получить за труды и воздыханіе
 Вѣчнаго покоища мздовоздаяніе (II, 30).

І ще раз вертає о. Віталій до сеї самої теми:

Хотяй Христу животь свой угоднѣ кончати,
 Безвѣстную смерть еси долженъ поминати.
 Сія же травосѣгцу [sic!] ся уподобляеть,
 Понеже безвременнѣ всѣхъ насъ посякаеть.
 Не извѣстуеть смерть о себѣ и не трубить,
 Егда въ житію семъ насъ переходящихъ губить (II, 32).

Цікаво, що сей остатній двостих в коротшій і кращій формі живе доси в устах нашого народа як приповідка:

Смерть не трубить,
 Коли губить.

А двостих, де порівняно смерть з косарем, являєть ся мов недотепний засновок прекрасної вірші Шевченкової:

По над полем іде,
 Не покоси кладе,
 Не покоси кладе — гори,
 Стогне земля, стогне море,
 Стогне та гуде і т. д.

Отсе, здаєть ся, і всі вірші в Віталієвій Діюптрі¹⁾. Як ба-
 чите, хоч не поет, він все таки зумів, навіть на чужій канві,

¹⁾ При сій нагоді наведу ще тут із прозового тексту деякі ви-
 писані мною місця, цікаві для фольклориста — а може й ще для кого.
 І так в II, 32 знаходимо афоризм, цікавий і річево і язи ково: „Вящнее
 есть благо общее наче особичнаго“ (стор. 116). В III, 8 знаходимо афо-
 ризм: „Отъ яду бываетъ еирнака (дріаква)“, де в значіню „лік“ по-
 кладено обік себе два чужі слова: грецьке *φάρμακον* і латинське середньо-
 вічне *theriacum*, перекалічене в Польщі на *drujakwa, drujakiew*. В II,
 17 стрічаємо цікаву повірку, взяту десь із якогось Фізіольога або Лю-
 цидарія: „Ластовица в начатцѣ лѣта поеть и воскорѣ слѣпа бываетъ“
 (ст. 93). В III, 12 згадуєть ся про поєдинки і називаєть ся місце, де
 відбуваєть ся поєдинок — тризнице. „Обычай есть судіямъ оружія во-
 сходящимъ на единственное тризнице соравнати. Аще два во всемъ
 равныи входятъ на тризнице, сей побѣдитъ. иже имаєть съ собою по-
 мощника судію“. В ч. III, 25 читаємо: „Черви, отъ нихъ же висонъ
 бываетъ, въ началѣ суть явственная зерна аки синанная (горчична),
 и сія жены восяєть въ плещеници завязанная у сосцовъ (у перси); си
 же егда ся согрѣють, бывають по селѣ червы сицевыи“. Відки взята
 ся повірка про шовковиці?

В III, 26 читаємо: „Вода текушая раждаєть добрыи рыбы, вода
 же стоящая и празная и мѣсць глубокихъ ничтоже раждаєть развѣ жабы,
 змии и рыбы вкушенію неприятныи и нездравыи“. Повірка про те, що
 деякі рибі мають у собі труту, була широко розповсюжена в середніх
 віках і лишила свій слід у французькім слові *poisson*, що значить
 і риба і отрута.

В III, 28: „Кравы, яже вязяху [зам. везяху] кіотъ божій вопряжены,
 не совращающе ся ни на десно ни на шуе, идяху путемъ Веесамускимъ;
 аще и телята затворенная мычаху во слѣдъ ихъ, обаче они начатый
 путь совершаху“. Оповіданє взяте десь із Талмуда.

Закінчимо ще одною прозовою приповідкою, хоч і висказаною
 в страшенно варварській формі: „Мало ползуетъ кадиломъ каменіє
 уларяти, аще прежде даже не искуситъ огня, не приложииши возгнѣ-
 щенія на возгорѣніє“. Кадило тут очевидно значить кресало — і не
 походить від нашого „кадити“, а від латинського *candelium*.

проявити доволі виразний образ свого внутрішнього „я“ і свого часу. Перебравши ті незугарні вірші ми віднайшли в їх основі живу, симпатичну людину і думаємо, що не поступимо надто претенсiонально рекламуючи для їх автора хоч скромне місце в історії нашої літератури XVII віку.

